

balı ise teslim olmak zorunda kaldılar. Ardından ikinci avludakiler katledildi. Geleşmelerden haberdar olan birinci avludakiler kaçtı. Anadolu'ya kaçanların cezalandırılması için fermanlar çıkarıldı (*Destâr Sâlih Tarihi*, s. 32). Âsi ileri gelenlerinin öldürülmesiyle şehirde kısmen sükûnet sağlandıysa da kargaşa bir müddet daha devam etti. Âsilerin kanını dava eden bir grup Ağakapısı'nı bastı, evleri, çarşı ve pazarları yağmaladı. Yeni sadrazam Kabakulak İbrâhim Paşa'nın emriyle sancak-ı şerif çıkarılarak halkın sancak altında toplanması istendi. Önceki isyandan büyük zarar gören halkın, ellerinde baltalar ve odunlarla toplanıp Divanyolu'ndan Beyazıt'a doğru yürümesi üzerine Etmeydanı'ndaki âsiler kaçtı. Böylece ikinci isyanın da bastırılmasından sonra ayaklanmaya sebep olan çoğu Arnavut asıllı âsiler cezalandırıldı, ocaklardaki destekçileri de ihraç edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Destâr Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1962; *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi* (nşr. Faik Reşit Unat), Ankara 1943; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Vaziyeti*, s. 295-359; K. Mikes, *Türkiye Mektupları* (trc. Sadettin Karatay), Ankara 1945, II, 44; Çelebizâde Âsım, *Tarih*, İstanbul 1282, s. 611, 615 vd., ayrıca bk. tür.yer.; Subhî, *Tarih*, vr. 6^a-11^a, 16^a-23^a, 25^a vd.; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), I, 6-20; Ferâizâde Mehmed Said, *Gülüşen-i Maârif*, İstanbul 1252, II, 1248-1261; Hammer, *HEO*, XIV, 219-249; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât* (nşr. Mehmed Gâlib Bey), İstanbul 1327, III, 30-32; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 17-21; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 199-218; Münir Aktepe, *Patrona İsyanı 1730*, İstanbul 1958; Reşat Ekrem Koçu, *Patrona Halil*, İstanbul 1967; Ahmed Refik Altınay, *Lâle Devri*, İstanbul 1973, tür.yer.; a.mlf., *Onikinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul 1988, s. 109-112, 123-125; a.mlf., "Patrona Halil", *Şehbâl*, IV/73, İstanbul 1329, s. 4-6; Necati Kotan, *Patrona Halil ve İsyanı*, Adana 1973; Songül Çolak, "Patrona Halil Ayaklanmasını Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Payitahttaki Etkileri", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XII, 525-529; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (trc. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, IV, 337-340; Bekir Sıtkı Baykal, "Patrona Halil Ayaklanması ile İlgili Kaynaklar Hakkında", *TTK Bildiriler*, IV (1952), s. 177-182; R. W. Olson, "The Eshaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics", *JESHO*, XVII (1974), s. 329-344; A. Matkovski, "L'insurrection de Patrona Halil à Istanbul 28 September 1730 et sa repercussion en Macédonie", *Balkanica*, sy. 13-14, Belgrad 1982-83, s. 105-115; İsmet Parmaksızoğlu, "Patrona İhtilâli", *TA*, XXVI, 438-441; A. H. de Groot, "Patrona Khalil", *Eİ²* (Fr.), VIII, 296.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

PAVET de COURTEILLE, Abel-Jean Baptiste-Marie-Michel (1821-1889)

Fransız Türkologu.

23 Haziran 1821'de Paris'te doğdu. Şark Dilleri Okulu'nda okudu. 1850'de Dil Öğenleri Mektebi'nde ders müzakerecisi oldu. 1854'te Collège de France'ın Türkçe kürsüsüne tayin edildi ve 1861'de aynı yerde Türk dili ve edebiyatı profesörlüğüne yükseldi. 1857'de Nâbî'nin *Hayriyye*'sini yayımladıktan sonraki mesaisini tamamen Uygurca'ya ayırdı. Antoine Galland'ın İstanbul'da bir kitapçıdan satın alıp ülkesine götürdüğü Uygurca yazmanın hangi dilde ve hangi harflerle kaleme alınmış olduğu XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Fransız şarkiyatçıları tarafından hâlâ anlaşılamamıştı. Pavet de Courteille bu konuda çalışarak kendisinden önce eser üzerinde incelemeler yapan Abel Rémusat, Pierre-Amedée Jaubert, Arthur Lumley Davis gibi şarkiyatçıların yanlışlarını düzeltilti. Yazmada yer alan *Mi'râcnâme* ve *Tezkire-i Evliyâ'yı* neşretti. İkinci eserin yayımlandığını tam olarak göremeden 12 Aralık 1889'da öldü. İbrânîce ve Süryânîce'yi öğrendikten sonra kendini Türkçe, Arapça ve Farsça'ya veren, Çağatay ve Uygur lehçelerinin Fransa'daki ilk araştırmacılarından olan Pavet de Courteille, Société Asiatique'in başkan yardımcılığını yapmış, 1873'te Académie des Inscriptions üyesi olmuştu. Ayrıca Rus Bilimler Akademisi'nin yabancı üyeleri arasındaydı. Kitaplarından başka dergilerde ve özellikle *Journal asiatique*'teki yazılarının büyük kısmı kendi sahasıyla ilgili yeni yayınların tanıtımı ve eleştirisine dairdir.

Eserleri. 1. *Conseils de Nabi Efendi à son fils Aboul Khair* (Paris 1857). Nâbî'nin *Hayriyye*'sinin yayımı olup, eserin Fransızca tercümesine de yer verilmiştir. Müellif, giriş bölümünde *Hayriyye*'nin neşrini arkadaşı ve hocası olan Şinâsi'den aldığı bir yazmaya dayanarak yaptığını belirtmiş, ancak Denis Dominique Cardonne tarafından daha önce gerçekleştirilen *Hayriyye* çevirisinden söz etmemiştir. 2. *Histoire de la campagne de Mohacz* (Paris 1859). Kemalpaşazâde'nin *Tevârih-i Âli Osmân*'ının içindeki "Mohaçnâme" bölümünün neşri ve notlarla Fransızca'ya çevirisidir. 3. *Les prairies d'or* (I-IX, Paris 1861-1877). Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-z-zehb*'inin tercümesi ve indeksli neşridir. İlk üç cildini Barbier de Meynard ile birlik-

te hazırlamış, diğer ciltleri Barbier de Meynard tamamlamıştır. 4. *El lugat un Nevâiyye ve'l-istişhâdâtü'l-Çağatâiyye. Dictionnaire turc-oriental* (Paris 1870). Kaçarlı Şah Abbas'ın isteği üzerine Mirza Muhammed b. Abdüssâbir-i Hüyî'nin kaleme aldığı *Hulâsa-i Abbâsî*, Mirza Kuli Hidâyet'in Türkçe-Farsça *Ferheng-i Encümenârâ-yı Nâsirî* ve Ali Şîr Nevâî'nin eserlerinin okunmasını kolaylaştırmak için yazılan *Abuşka* adlı Doğu Türkçesi sözlüğünden yararlanılarak hazırlanmıştır. Pavet de Courteille, Ali Şîr Nevâî'nin eserlerinden, Ebûlgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türkî*'sinden, Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'undan örnekler vererek sözlüğünü zenginleştirmiştir. 5. *Mémoires du Sultan Babér* (Paris 1871). Ilminski'nin 1857'deki neşrinden sonra Bâbü'r'ün hâturalarının Çağatayca'dan Fransızca'ya yapılan ilk çevirisidir. 6. *Etat présent de l'Empire ottoman* (Paris 1876). Müellifin Ubicini ile birlikte hazırladığı bu kitapta 1293 (1876) salnâmesine göre istatistik, hükümet, idare, maliye, ordu, gayri müslim tebaa açısından Osmanlı Devleti'nin son dönemdeki konumu incelenmiştir. 7. *Mi'radj-nâ-meh, récit de l'ascension de Mahomet au ciel* (Paris 1882). Antoine Galland'ın İstanbul'dan satın aldığı Uygurca yazmanın içindeki iki metinden biridir. Arapça'dan çevrilen 840 (1436) tarihli yazmada elli sekiz minyatür bulunmaktadır. Courteille, Herat'ta Sultan Şâhruh zamanında Melik Bahşî adlı bir hattat tarafından istinsah edilen eseri Fransızca çevirisi ve notlarla yayımlamış, Arap harfli Türkçe metni de buna eklemiştir. Kitabın adı *Resûl Aley-hisselâmnîng Mi'râc Kabarganu* olarak da geçer. 8. *Tezkereh-i Evliyâ-Le Mé-morial des saints* (Paris 1889-1890). Antoine Galland'ın satın aldığı Uygurca yazmanın içindeki ikinci metin olup Ferîdüd-din Attâr'ın evliya menâkıbnâmesinin Farsça'dan Uygurca'ya çevrilmiş şeklidir. Eserin I. cildinde Fransızca çeviri, II. cildinde tezhipli Uygurca metnin tıpkıbasımı yer alır. Pavet de Courteille'in bu son çalışması şarkiyata dair çeviri ve metin neşirlerinin en güzellerinden biridir ve 1889 Paris Milletlerarası Sergisi için özenle basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Pavet de Courteille, *Conseils de Nabi Efendi à son fils Aboul Khair*, Paris 1857, s. I-IV; a.mlf., *Dictionnaire turc-oriental*, Paris 1870, s. I-XIV; a.mlf., *Mi'radj-nâ-meh*, Paris 1882, s. I-XXXI; A. Galland, *İstanbul'a Att Günlük Hâturalar: 1672-1673* (nşr. Ch. H. A. Schefer, trc. Nahit Sırrı Örik), Ankara 1987, I, 36; J. Th. Zenker, *Bibliotheca orientalis manuel de bibliographie orientale*,

Amsterdam 1966, II, 84; Necib el-Akiki, *el-Müş-teşrihün*, Kahire 1980, I, 189-190; Babinger (Üçok), s. 71, 263; Hasan Eren, *Türkçülük Bilimi Sözlüğü I: Yabancı Türkologlar*, Ankara 1998, s. 245-246; a.m.f., *TA*, XXVI, 443; Yahya Erdem, "Hayriye-i Nâbi'nin Fransızca'ya İlk Çevirisi", *Müteferrika*, sy. 2, İstanbul 1994, s. 165-171; F. Grenard, "Pavet de Courteille", *Grande encyclopédie*, Paris, ts., XXVI, 147.

YAHYA ERDEM

PÂYE

(پایه)

Osmanlılar'da

özellikle ilmiye mensuplarına verilen
rütbeyi ifade eden terim.

Sözlükte "görev derecesi, rütbe, mertebe" anlamına gelen ve terim olarak ilmiye mensuplarına verilen rütbeyi anlatan Farsça *pâye* kelimesi daha geniş mânada herhangi bir memuriyetin fiilen ifa edilmek üzere değil adının rütbe ve unvan olarak verilmesini belirtir. Memuriyetin fiilen yapılmasını ise *mansıb* denilir. Ancak bilfiil memuriyeti yürütenlerle bu memuriyeti veya mansıbı rütbe olarak almış kişiler teşrifatta aynı hak ve yetkilere sahip kabul edilmiştir. Osmanlı ilmiye mesleğinde XVI. yüzyılın sonlarından itibaren sıkça kullanılan *pâye* terimi hem eğitim öğretim kuruluşları olan medreselerin müderrislerinin, hem de adliye teşkilâtının ayrılmaz elemanları olan kadıların ve zaman zaman askerî sınıfa mensup kişilerin tayin ve terfileri dolayısıyla kaynaklarda geçer.

Pâye uygulamasının ortaya çıkışına yol açan gelişmeleri Fâtih Sultan Mehmed dönemine kadar indirmek mümkündür. Fâtih devlet teşkilâtını yeniden düzenlerken medrese teşkilâtını da gözden geçirmiş ve mevcut medreseleri bir tasnife ve derecelendirmeye tâbi tutmuştur. Böylece isimlerini müderrislerine ödenen günlük ücretlerden alan yirmili, yirmi beşli, otuzlu, kırklı ve ellili medreseler ortaya çıkmıştır. Ellili medreseler hâric ve dâhil olmak üzere ikiye ayrılmış olup bunlardan ilki genellikle devlet erkânı tarafından teşkil edilmiş, dâhil medreseleri ise daha ziyade Osmanlı hânedan mensupları tarafından yaptırılmıştır. Fâtih'in teşkilât kanunnâmesinde bu medrese derecelenmesinin en üstünde dâhil statüsündeki Sahn medreseleri (medâris-i âliye) yer alır. Bu dönemdeki yegâne altmışlı medrese fethin de sembolü olan Ayasofya yanındaki medreseydi. Süleymaniye medreselerinin kurulmasıyla yeni bir tasnif sistemi ortaya çıkmıştır. Yeni tasnife göre medreseler ibtidâ-i hâric, hareket-i hâric, ibtidâ-i dâhil, hare-

ket-i dâhil, mûsile-i Sahn, Sahn-ı Semân, ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı, mûsile-i Süleymâniyye, Süleymaniye, hâmise-i Süleymâniyye, dârü'l-hadis (-i Süleymâniyye) olmak üzere on iki gruba ayrılmıştır. Bu tasnif XIX. yüzyılın sonlarına kadar varlığını korumuştur.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni medreselerin tasnifi, derecelenmesi ve pâye olarak geçen yeni bir uygulamanın ortaya çıkması medrese sayısının ve buralarda ders veren ulemânın artması ile yakından ilgilidir. Müderris sayısındaki artışa paralel olarak gerçekleştirilen yeni uygulama, müderrislerin hareketleri (tayinleri ve yükselme seyirleri) sırasında terfi imkânının bulunmadığı durumlarda devreye sokulan pâye sistemidir (Uzunçarşılı, s. 65). Meselâ Sahn müderrisliğine gelmesi istenen birine Sahn medreselerinde münhal kadro bulunmaması durumunda, Sahn dışındaki bir medresenin hükmen Sahn sayılarak tevcih edilmesi yoluna gidiliyordu. Böylece bir taraftan aynı statüde kalmak, aynı maaşı almak ve önünün tıkalı olduğunu görerek ümitsizliğe kapılmak gibi durumlar bertaraf edilmiş, diğer taraftan devlet açısından kendisini çıkmazda gören bazı ulemânın olumsuz hareketlere kalkışmasının önü alınmış oluyordu. Artık ilmiye mensuplarının yükselbilmesi için üst medreselerde münhal kadroların ortaya çıkmasını beklemeye gerek kalmıyor, bir üst medresenin pâyesi daha düşük seviyedeki bir medreseye verilmek suretiyle müderrisine terfi imkânı sağlanıyordu. Bu şekilde kendisine pâye verilen kişi bir üst medresenin müderrisiyle aynı hak ve yetkilere kavuşmuş oluyordu. Bu uygulama, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren git-tikçe artan bir şekilde medrese tasnifi içerisindeki bütün kategorilere yayılmış, bir müderrisin yükseltilmesine lüzum görüldüğünde bulunduğu medrese hükmen bir üst basamak medreseden sayılarak ihtiyaç karşılanmaya başlanmıştır (a.g.e., s. 58). Meselâ 983'te (1575) Edirne Halebiye Medresesi müderrisi olan Mevlânâ Yâ-kub bir süre sonra yerinde "pâye-i Sahn-ı i'tibâr" (Atâî, s. 326), Trabussşam kadılığına kadar yükselen Mevlânâ Abdülhamid, 993'te (1585) Üç Şerefeli Medrese müderrisi iken önce yerinde "Sahn-ı hükmi" ve ardından Edirne Bâyezidiyyesi müderrisi (a.g.e., s. 310), Mevlânâ Mustafa Efendi, 1003'te (1595) Manisa'da Hâtuniye Medresesi müderrisi iken "pâye-i Sahn-ı i'tibârî ile dâhil rütbesine nâil" (a.g.e., s. 525), Mevlânâ İbrâhim Efendi 1595'te Üsküdar Mehmed Paşa Medresesi'ne tayin edildik-

ten sonra aynı yerde "pâye-i Sahn ile terfi" (a.g.e., s. 539) olmuştu.

XVII. yüzyılın başından itibaren bu tür uygulamalar hızla artmıştır. Bununla ilgili örnekler Atâî'nin *Zeyl-i Şekâik*'inde sıkça rastlanır. Buna karşılık aynı yüzyılın ikinci yarısına ait örnekler daha azdır. Sonraki örnekler ise bütün medrese derecelerine teşmil edilebilecek kadar çoğalır (Şeyhî, bk. İndeks) ve gitgide medrese derecelenmeleriyle ilgili klasik tasnif altüst olur. XVI. yüzyılda hâric medreselerinden olan medreselerin XVII ve XVIII. yüzyıllarda sık sık hükmen Sahn, ibtidâ-i altmışlı, mûsile-i Süleymâniyye sayılmak suretiyle kendilerine müderris tayin edilmesi, böylece medreselerin belirlenmiş derecelerinden iki üç basamak yukarı çıkarılması bu durumun en açık göstergeleridir. Sıradan işlerden biri de derecesi yükseltelen bir medreseye tayin edilen müderrisin başka bir medreseye veya kadılığa geçmesi üzerine derecesinin tekrar eski haline döndürülmesidir (Uzunçarşılı, s. 62-63).

Buna benzer bir sistemin uzantısı kadılıklara tayinlerde görülür. XVII. yüzyılın başlarında az rastlanan pâyeli kadı tayinleri, imparatorluğun geçirdiği genel değişime paralel olarak yüzyılın ortalarına doğru hızlanmış, XVIII. yüzyılda ise alışılmış bir uygulama haline gelmiştir. Bunda, Osmanlı fetihlerinin artık durmasının ve medreselerdeki mûtat hizmet sürelerini veya kademelerini geçerek kadı olmak isteyenlerin gelebilecekleri mevkilerin yetersiz hale gelmesinin rolü vardır. Kadılıkların sayısının sınırlı, kadı olması istenenlerin ise fazlalığı taliplerin ya bulundukları mevkide bir üst kadılığın pâyesini almalarına veya daha müderrisken kadılık pâyesi edinmelerine yol açmıştır (a.g.e., s. 87-103). Önceleri sadece emekli muamelelerinde rastlanan pâye tevcihleri daha sonra aktif görevlere dönüşmüştür. Meselâ Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Esad Efendi 1004'te (1596) Edirne kadısı bulunduğu sırada Anadolu sadâreti pâyesiyle emekli olmuştu (Atâî, s. 690). 1017'de (1608) Sahn müderrisliğine ulaşan Mevlânâ Muslihuddin 1609'da Kudüs pâyesiyle emekliye ayrılmıştı (a.g.e., s. 551). Mevlânâ Ahmed, 1029'da (1620) çok kısa süre Sahn müderrisliğinde bulunduktan sonra Bağdat kadısı pâyesine yükselerek günlük 80 akçe ile emekli olmuştu (a.g.e., s. 661).

İlmiye zümresine mensup hatırlı kişilerin taltif edilmesi dahil başka birtakım düşüncelerle biri pâye olmak üzere iki vazifenin bir kişinin uhdesine verildiğine dair çok sayıda örnek vardır. Özellikle kazaskerlik pâ-